

STRIJD OM HET VLAAMS MINIMUMPROGRAMMA IN 1919

Mgr. Rutten en de katholieken van Limburg De Katholieke Vlaamse Bond,

Dat de oplossing van het Vlaamse vraagstuk niet langer afhankelijk was van de goede wil of het gezond verstand in de schoot van de regering, maar alleen een kwestie van macht was, dat was de overtuiging waartoe Frans Van Cauwelaert en Julius Hoste jr. tijdens de oorlog werden gebracht. Het Vlaams-Belgisch Verbond, dat zij voor de duur van de oorlog in Nederland oprichtten om de loyale flaminganten te verzamelen, was nog maar een vingeroefening in vergelijking met de mogelijkheden die de na-oorlog kon bieden. Toen de wapenstilstand eenmaal was getekend, lieten zij geen moment onverlet om hun plan voor de mobilisatie van de Vlaamsgezinde krachten tot uitvoering te brengen. In opdracht van het Vlaams-Belgisch Verbond consulteerden zij bij hun terugkeer in België verschillende anti-activistische flamingantengroepen over een ontwerp van Vlaamse organisatie en al begin december 1918 konden zij een publieke oproep richten tot alle Vlaamsgezinde verenigingen om op basis van het „minimumprogramma van de Vlaamse beweging” een breed verbond te vormen.

Dat programma was als volgt geformuleerd: „a) de vervlaamsing van het onderwijs voor het Vlaamse volk in al zijn takken en graden; b) de vervlaamsing in Vlaanderen van het gerecht en van alle openbare besturen; c) de indeling van onze weermacht in Vlaamse en Waalse eenheden, resp. met het Neder-

lands en het Frans als taal voor opleiding en aanvoering; d) de herinrichting van de centrale besturen, zodoende dat de aangelegenheden, welke het Vlaamse gedeelte van het land betreffen, rechtstreeks in het Nederlands, deze van het Waalse gedeelte rechtstreeks in het Frans worden behandeld”¹.

Het onpartijdig Vlaams Verbond² heeft de grootse verwachtingen niet ingelost. Hoewel het bij zijn officiële oprichting op 6 juli 1919 zo'n 300.000 leden groepeerde, is het nooit levenskrachtig gebleken en was het nooit meer dan een papieren constructie. Maar dat mag ons niet doen vergeten dat de oproep van december 1918 bij de katholieken wel een krachtige stroming heeft losgemaakt³, die diepe sporen heeft nagelaten.

In dit artikel willen we nagaan hoe de katholieken van Limburg op die oproep reageerden en welke

1. Art. 3 van het ontwerp van statuten, gepubliceerd in *Het Laatste Nieuws* (3 dec.) en *De Standaard* (5 dec. 1918). Voor de geschiedenis van het Vlaams Verbond, zie de klassieke werken van M. BASSE, H. J. ELIAS en A. W. WILLEMSEN, alsook onze rechtzetting E. GERARD, *August Vermeylen en het Vlaams Verbond*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1980, kol. 137-146.

2. Al vlug *Algemeen* Vlaams Verbond genoemd om het te onderscheiden van de *Katholieke* Vlaamse Verbonden.

3. Zie daarvoor M. VAN CAUWELAERT, *De Katholieke Vlaamse Landsbond*, in *Liber Amicorum August De Schryver*, Gent 1968, p. 691 e.v.

weerslag dit had op de katholieke partij. Die speciale aandacht voor Limburg loont zeker de moeite, omdat de flaminganten er konden rekenen op de steun van de bisschop en de geestelijkheid⁴.

Oprichting van de Katholieke Vlaamse Bond

De flaminganten van Limburg waren bij de eersten om gehoor te geven aan het manifest van het Vlaams-Belgisch Verbond. Eind december 1918 verzocht ingenieur Jules Van Caenegem, de latere minister, Van Cauwelaert om een onderhoud voor een Limburgse delegatie die wilde praten over de oprichting van een provinciale afdeling⁵. De afspraken die toen gemaakt zijn, kennen we niet, maar in januari 1919 werd te Hasselt een Vlaams Verbond opgericht. „Indien het opgevatte plan tot volledige uitvoering mag gedijen (...) – schrijft *De Standaard* – dan zal de beweging hier een model van inrichting worden, in die zin dat er geen enkele Vlaamse kracht zal onaangesproken blijven en verspild worden. In Hasselt zetelt een provinciaal bestuur, waarin de politieke partijen samenvloeien en samengesteld uit vertegenwoordigers van al de kantons der provincie. De eigenlijke werking geschiedt echter in de schoot der partijen, zo voor de katholieke partij door de Katholieke Bond der Vlaamse maatschappijen van Limburg, die voor aansluiting zorgt van alle katholieke Vlaamse verenigingen. Ook hoopt men erin te gelukken de liberale Vlamingen van de noodzakelijkheid dezer aansluiting te overtuigen”⁶.

Die klanken waren wat te optimistisch, want *De Standaard* rept met geen woord over de onenigheid die er aanvankelijk onder de katholieken flaminganten bestond omtrent hun houding tegenover het neutrale Vlaams Verbond. De Katholieke Bond, waarvan hier sprake, was door de initiatiefnemers in eerste instantie bedoeld als een tegenzet. „In Limburg moet de werking katholiek zijn. Het Limburgse volk is door en door katholiek; de Vlaamse beweging berust er grotendeels op de priesters, waarvan 90 % flamingant zijn”, aldus één van hen⁷. Beruste hun kritiek op het Vlaams Verbond op een misverstand over de inrichting ervan? Het neutrale Verbond, dat opgevat was als een federatie, sloot immers een eigen katholieke werking niet uit⁸. Van Cauwelaert zelf, die over de oprichting van de katholieke bond werd

geconsulteerd, zag daarin geen tegenstrijdigheid met de beginselen van het Vlaams Verbond en kondigde trouwens de heroprichting aan van het Katholiek Vlaams Secretariaat⁹. Of wezen sommige katholieken zelfs een neutrale federatie af en wilden zij de Vlaamse beweging in de provincie monopoliseren? Daarover geven de bronnen geen uitsluitsel.

Hoe dan ook, op 22 februari 1919 werd de Katholieke Vlaamse Bond van Limburg officieel opgericht. Hij sloot zich volgens de statuten aan bij het Algemeen Vlaams Verbond, waarvan het minimumprogramma werd overgenomen. Wel was er nog een meningsverschil geweest over de vraag of de Bond zich rechtstreeks bij het Verbond in Brussel of onrechtstreeks via de provinciale afdeling moest aansluiten. De laatste strekking met Van Caenegem, ondervoorzitter van het neutrale Verbond te Hasselt, haalde het, wat zijn bekroning vond in diens verkiezing tot voorlopig voorzitter van de Katholieke Bond¹⁰.

De Standaard kon dus met de hand op het hart verklaren dat de K.V.B. „deel zou uitmaken van het provinciaal Vlaams Verbond zodat het zich geheel ontwikkelt volgens het beginsel dat ten gronde ligt aan het A.V.V.: Voor het gemeenschappelijke doel samenwerking, en voor het overige verscheidenheid van kleur”¹¹. Hiermee was het geschilpunt over de neutraliteit van de baan. Het neutrale provinciaal Verbond heeft eerder nooit een teken van leven gegeven. De katholieken daarentegen beschikten als één der eersten van het Vlaamse land, over een eigen kader om de propaganda voor het minimumprogramma in eigen kring op gang te brengen.

Steun van Mgr. Rutten en de geestelijkheid

Vooral dank zij de geestelijkheid, „de kracht en de kern van onze beweging”, nam de Bond snel uitbreiding. Volgens een bericht van Van de Weerd stelden de dekens zich in de meeste kantons aan het hoofd van de beweging. De steun van de priesters was des te doeltreffender omdat die zich konden beroepen op de hoge autoriteit van de bisschop¹².

Zeer bepalend voor het succes van de Bond was inderdaad de houding van Mgr. Rutten, de bisschop van Luik, die ook de provincie Limburg onder zijn ressort had. Toen de initiatiefnemers hem hadden geconsulteerd vooraleer tot de stichting van de Bond over te gaan, had de bejaarde prelaat zijn enthousiaste goedkeuring gegeven¹³. Op 7 februari bevestigde de bisschop dat in een brief aan een deken, die daarover om zekerheid had gevraagd. „Ik heb inderdaad

4. Wij steunen hiervoor op de papieren F. Van Cauwelaert (PVC), de papieren J. Helleputte (PSH), de papieren P. Poulet (PP), de dagbladen *De Standaard* en *La Libre Belgique* en een verzameling knipsels uit lokale kranten, bewaard in de PSH.

5. Van Caenegem aan Van Cauwelaert, 30 dec. 1918; PVC.

6. 5 febr. 1919. Zie ook Van de Weerd aan Van Cauwelaert, 5 febr.; Van Caenegem aan Van Cauwelaert, 22 febr. 1919; PVC.

7. Van de Weerd, leraar aan het atheneum van Tongeren en medeoprichter, aan Van Cauwelaert, 5 febr.; vgl. met Van Caenegem aan Van Cauwelaert, 22 febr. 1919; PVC. De vroegste aanduiding over een katholieke bond, meer bepaald te Tongeren: Meulemans aan Van Cauwelaert, 18 jan. 1919; PVC.

8. We mogen aannemen dat het Vlaams Verbond van Hasselt, na de contacten tussen Van Caenegem en Van Cauwelaert, van meet af aan werd ingericht als een federatie, en niet als een vereniging toegankelijk voor enkelingen.

9. Van Cauwelaert aan Van de Weerd, 10 febr. 1919; PVC.

10. Statuten van de K.V.B. in het *Algemeen Belang der Provincie Limburg*, 23 febr. 1919. Over de oprichtingsvergadering, zie Van Caenegem aan Van Cauwelaert, 22 febr.; Van de Weerd aan Van Cauwelaert, 24 febr. 1919; PVC.

11. 3 maart 1919. Dit artikel is een echo van de brief van Van de Weerd van 24 febr.

12. Zie *De Standaard*, 3 en 15 maart 1919. Van Caenegem aan Van Cauwelaert, 22 febr., en Van de Weerd aan Van Cauwelaert, 24 febr. 1919; PVC.

13. Aldus vertrouwelijke verklaring van Van de Weerd aan Van Cauwelaert, 5 febr. 1919; PVC.

het Katholiek Vlaams Verbond goedgekeurd en aangemoedigd, aldus de bisschop, daar het mij nodig schijnt dat met verenigde kracht gewerkt worde om de belofte der regering niet onvruchtbaar te laten. Men mag gerust weten dat de priesters Vlaamsgezind zijn, maar ook in genen dele met activisten worden gelijk gesteld. Vlaamsgezindheid in Limburg is plicht voor leken zowel als voor priesters; maar activisme was in de laatste vorm vooral niets anders dan verraderij jegens het vaderland. Ik vraag me af, of diegenen, die in de Vlaamse streken, het Vlaams onderdrukken en de volksbelangen aldus stellig benadelen, ook niet aan verraad jegens hun volk plichtig worden. Zij stichten verdeeldheid en vijandschap evenals de Duitsers en hun volgelingen, alhoewel in een andere richting. Geduld, kalmte, maar standvastige werking tot herstel onzer rechten, ziedaar onze gedragslijn en daarbij voor de priesters, een grote voorzichtigheid, bijzonder in de keus der middelen en in openbare vergaderingen". Deze brief, die al vlug begon te circuleren¹⁴, was klaar en duidelijk: de Katholieke Vlaamse Bond kon rekenen op de steun van Rutten, die zich bovendien zeer scherp uitliet over diegenen die in Vlaanderen „het Vlaams onderdrukken”.

De goedkeuring van Rutten schiep een Vlaamsgezinde ambiance onder de geestelijkheid en bij de leken. „t Is al één hevigheid – schrijft priester Van der Meulen na een bezoek aan zijn bisschop en zijn geboortestreek –. Mgr. Rutten zegt: Nu of nooit; wie franskiljon is, is verrader. 't Vlaams Verbond gaat goed vooruit. Zelfs gevaar voor lauwe elementen onder de geestelijkheid, wegens bisschoppelijke goedkeuring. Maar de jongere geestelijkheid is op haar hoede, en sluit de half-overtuigden buiten”¹⁵.

Verraders, zo noemt de bisschop de franskiljons, en men zou geneigd zijn te denken dat gewezen frontaalmoezenier Van der Meulen, die zijn verbanning naar Cézembre nog niet zal vergeten zijn, zijn wensen voor werkelijkheid neemt. Maar het stond al minder expliciet in de brief van 7 februari en wordt nog eens bevestigd door een onbevooroordeelde getuige, Albert Palmers, sedert 17 februari voorzitter van de Katholieke Associatie van Hasselt. „Les journaux vous auront appris – vertrouwt hij Pouillet toe – que Mons. l'évêque de Liège patronne vivement le mouvement dans le Limbourg. *Cela est absolument exact.* Mgr. lui-même me l'a dit, et déclare que ceux qui n'adhèrent pas au programme du Vl. Verb. sont des „*trâîtres à la patrie*”¹⁶. Een andere informant van Pouillet had al op 3 maart bericht dat er een activistische heropleving merkbaar was in Limburg en dat zij zich beriep op de bisschop¹⁷.

14. Hij werd om die reden openbaar gemaakt in *De Standaard*, 20 maart 1919. De bestemming bleef onbekend.

15. Van der Meulen aan Van Cauwelaert, 12 maart 1919; PVC. Voor de figuur van Van der Meulen, zie L. WILS, *Flamenpolitiek en activisme*, Leuven 1973, p. 208 en 215.

16. Palmers aan Pouillet, 18 maart 1919; PP 143. Voor Palmers, zie *De Standaard*, 23 febr. 1919.

17. Graaf H. d'Ursel aan Pouillet, 3 maart 1919; PP 143. Later deelde d'Ursel mee, als om de bisschoppelijke goedkeuring af te zwakken, dat Rutten al zeer oud was en dat er bovendien sterke tegenstand bestond vanwege zijn vermoedelijke opvolger, Mgr. Laminne (3 april 1919; *ibid.*).

De bisschoppelijke brief van 11 maart

Die situatie verontrustte een aantal politieke leiders die behoorden tot de verfranste of tweetalige bovenlaag. Zij oefenden dus druk uit op het bisdom en wendden al hun invloed aan om de bisschop tot andere inzichten te brengen¹⁸.

Begin maart stapte Albert Palmers van Stevoort naar de bisschop om hem al de bezwaren van zijn groep voor te leggen. Naast de aansluiting van de Katholieke Bond bij een neutraal organisme, betroffen die vooral het minimumprogramma en de dwang die de Bond uitoefende op de mandatarissen, wat in strijd was met de tradities van de partij. Over al die punten had de voorzitter van de Katholieke Associatie een lang gesprek met de bisschop, die hij zeer duidelijk wees op de onvermijdelijkheid van een scheuring. Hij legde daarbij een bijzondere nadruk op de onhoudbaarheid van de legerbepaling.

Palmers vertelt ons ook hoe de bisschop reageerde. De 78-jarige kerkvoogd koos tegenover de vertegenwoordiger van de katholieke burgerij openlijk partij voor het minimumprogramma en hij noemde de tegenstanders ervan eens te meer landverraders met de woorden zoals hoger aangehaald. Maar Rutten was ook niet ongevoelig voor de kritiek op de legerbepaling, meer zelfs, de bisschop zou, steeds volgens Palmers, op dat punt hebben toegegeven. Dat Rutten echter niet ten volle overtuigd was door Palmers' argumenten, blijkt uit diens eigen woorden. „Après une discussion très longue, Sa Grandeur a cédé (ou paru céder) sur cette question (...). Mon opinion est donc que Mgr. l'évêque abandonne la réalisation du point en question”¹⁹.

Het is in deze context dat we het nieuwe schrijven van Rutten, ditmaal gericht aan priester Pieter Jan Broekx, directeur van de sociale werken te Hasselt, gedateerd 11 maart 1919, moeten situeren. De bisschop licht daarin uitvoerig de werking en het programma van de Katholieke Vlaamse Bond toe om zijn priesters gerust te stellen. Vandaar ook zijn verzoek aan deze brief een ruime verspreiding te geven²⁰.

In het eerste deel van zijn brief verantwoordt de bisschop uitvoerig waarom „de E. H. pastoors, kape-laans en andere geestelijken niet alleen de stichting van een Katholieke Vlaamse Bond kunnen toelaten

18. *De Standaard*, 15 maart 1919, bericht: „Geheel het oud regiem is nu in roering gekomen. Vele 'hoge personiteiten' voelen zich niet op hun gemak en hebben op 't bisdom en op 't Secretariaat der Maatschappelijke Werken (d.i. bij priester P. J. Broekx, n.v.d.a.) hun invloed doen wegen”.

19. Palmers brengt het relaas van zijn onderhoud met de bisschop in een brief aan Prosper Pouillet (18 maart 1919; PP 143), die hij als voorzitter van de Associatie van Leuven om raad vraagt, nadat hij via de krant vernomen heeft dat het Katholiek Vlaams Verbond aldaar bij de Associatie een aanvraag tot toetreding heeft ingediend. De juiste datum van het onderhoud Palmers-Rutten wordt niet gegeven, maar kan alleen maar vóór de bisschoppelijke brief van 11 maart worden geplaatst.

20. Waarom de brief aan Broekx was gericht, is nog niet duidelijk. Mogelijk had Broekx, na contact met Palmers, de bisschop om uitleg verzocht. De tekst van deze brief o.a. in *De Standaard*, 2 april, *Het Volk*, 2 en 4 april 1919; en in de brochures die we verder vermelden.

en goedkeuren, maar het als plicht moeten beschouwen hem met hun invloed en bezadigde medewerking te ondersteunen". Als eerste en voornaamste reden noemt hij de „noodzakelijkheid van krachtdadig op te treden, willen wij het recht der Vlamingen doen zegevieren". Om die noodzakelijkheid duidelijk te maken wijst de bisschop op de ondraaglijke toestand waarin de Vlamingen verkeren door de schuld van de regering en de antiflaminganten.

In het tweede deel weerlegt Rutten enkele opwerpen; mogelijk vinden we hier een echo van zijn gesprek met Palmers. De eerste opwerping betreft het programma van de Bond, dat volgens sommigen te ver zou gaan, voornamelijk inzake onderwijs en leger. Rutten stelt daar tegenover dat de punten van het programma „vatbaar zijn voor een min of meer strenge uitlegging. Zij wijzen het doel aan, waarnaar moet gestreefd worden, dat echter niet in eens, maar trapsgewijze moet bereikt worden". Zo sluit de vernederlandsing van het onderwijs het degelijk aanleren van de Franse taal niet uit. Wat de indeling in Vlaamse en Waalse eenheden betreft, de bisschop beschouwt dat als een voorwaardelijke oplossing, aan te wenden indien er geen andere middelen bestaan of deze ondoelmatig blijken. Daarover wenst hij zich voorlopig niet uit te spreken. Maar de legerverdeling zal noodzakelijk zijn, zo voegt hij er nog aan toe, als de militaire overheid niet oprecht de gelijkheid tussen Vlamingen en Walen betracht.

De tweede opwerping betreft de onvermijdelijk geachte botsing tussen de Katholieke Vlaamse Bond en de Associatie. Die vrees is ongegrond, want „wat belet de Katholieke Associaties het programma van het Katholiek Vlaams Verbond in haar eigen programma op te nemen? Moeten zij ook niet strijden voor de rechtmatige eisen van de Vlamingen even als voor de andere belangen van het volk dat zij vertegenwoordigen?" De brief sluit met een oproep van de bisschop aan de katholieken de Vlaamse beweging niet te verwaarlozen.

Vreemd genoeg heeft de nationalistische historicus H. J. Elias in deze tussenkomst van Rutten een „botsing" gezien tussen de bisschop en de flaminganten. Voorbijgaand aan de essentie van de brief en zonder rekening te houden met zijn context, weerhield deze auteur alleen wat mogelijk stof kon leveren voor een conflict. „Nog voor het Verbond officieel tot stand gekomen was, stootte het op de tegenstand van de Vlaamsgezinde bisschop van Luik, Mgr. Rutten", zo schrijft Elias. „Deze veroordeelde de bond als neutraal en gaf de raad over te gaan tot de oprichting van katholieke Vlaamse bonden. Wat het programma van het Verbond betreft, maakte de bisschop voorbehoud in het vraagstuk van de volledige uitsluiting van het Frans als voertaal in het middelbaar onderwijs. Ook inzake de legerkwestie wilde hij afwachten of de overheid hier tot geen billijke oplossing kon komen" ²¹.

De brief is niet bedoeld als een veroordeling van het Vlaams Verbond, maar als een goedkeuring van de Katholieke Bond, en dat is meer dan een nuanceverschil. Weliswaar wijst de bisschop de neutraliteit

af, maar hij is op dat punt in volledige eenklank met de Limburgse flaminganten zelf, die zijn advies hadden gevraagd voor de oprichting van een Katholieke Bond. Overigens schreef de bisschop dat de Katholieke Bond de neutrale in al zijn rechtmatige eisen kon ondersteunen. En inderdaad had de Katholieke Vlaamse Bond zich op 22 februari statutair bij het Algemeen Vlaams Verbond aangesloten.

Van meer gewicht is het zgn. voorbehoud inzake programma. De bisschop, nog eens, wil echter opwerpen van fransgezinden weerleggen, zijn beschouwingen hebben niet het karakter van een afkeuring. Hij probeert namelijk te bewijzen dat de vervlaamsing van het onderwijs de kennis van het Frans niet in de weg zal staan; hij schetst daarvoor een plan van toepassing, waarbij het Nederlands in principe de voertaal wordt, maar in de hoogste klassen afgewisseld met het Frans als voertaal voor de voornaamste vakken. Men kan hier terecht opmerken dat deze oplossing niet verregaand genoeg is, maar daartegenover staat dat Rutten, hoe dan ook, pleit voor de vervlaamsing en intussen al op eigen beweging de voorbereidende afdeling en de zesde klas van zijn colleges heeft vernederlandst ²².

Van een voorbehoud is alleen sprake met betrekking tot de legerbepaling. Dit voorbehoud slaat op de vraag of de alternatieven reeds hun ondoelmatigheid hebben bewezen. De bisschop wil zich hier niet uitspreken, maar sluit overigens de Vlaamse eenheden niet uit, hij vindt dit geen verwerpelijke oplossing, en noemt ze zelfs noodzakelijk zo de militaire overheid geen bewijs levert dat zij de gelijkheid betracht.

Deze brief had niet het karakter van een botsing, bracht geen conflict teweeg, maar werd door de flaminganten integendeel als winst voor de beweging beschouwd. Nochtans had hij ook een schaduwzijde: door zijn genuanceerd oordeel over het programma gaf hij de tegenstanders een argument in handen om een reële verzwakking van het programma te bekomen. Van Cauwelaert, die de bisschop in een open brief dankte voor zijn moedige stellingname, nam meteen de gelegenheid te baat om twee punten te preciseren. Vooreerst wees hij op het federale karakter van het Verbond, zodat de neutraliteit geen gevaar inhield. En ten tweede hoopte hij dat Rutten zou inzien dat het behoud van het Frans als voertaal voor enkele vakken niet nodig was. Maar dit belette de Katholieke Vlaamse Verbonden niet de brief als propagandamiddel te gebruiken en hem op grote schaal te verspreiden ²³.

In Limburg kreeg de beweging door dit schrijven nieuwe impulsen. Toen op 28 maart bij besluit van de militaire gouverneur elke vergadering aan een voorafgaandelijke toelating onderworpen werd, bracht bestendig afgevaardigde Charles Moors dit strenge regime in verband met de opwinding in de provincie

22. Hierover een lovend artikel in *De Standaard*, 14 dec. 1918.

23. De brief van Rutten werd eerst samen met de open brief van Van Cauwelaert uitgegeven, later in een bijzondere propagandabrochure *Mgr. Rutten en de Vlaamse beweging* door de Katholieke Vlaamse Verbonden (wij vonden een uitgave van het Westvlaams gouvverbond en één van het K.V.V. van Leuven).

21 H. J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging*, I, 260 en II, 35.

sedert de brief van de bisschop. „De geestelijkheid is in vele dorpen gemobiliseerd; en in openbare vergadering zijn er redenaars die de Vlaamse kwestie hevig opnemen en zonder omweg spreken van revolutie; een groot gedeelte werkt onderduims in die richting”. Het is niet onwaarschijnlijk dat het besluit van de gouverneur inderdaad het flamingantisme viseert. „Il ne peut être question dans les discours qui seraient prononcés – zo luidt één van de bepalingen – de traiter des sujets ayants pour but de troubler la tranquillité publique et de soulever des points qui dans les moments agités que nous vivons auraient des tendances anti-patriotiques”²⁴.

Mobilisatie van de geestelijkheid volgens Moors. Ongetwijfeld. Eind april – begin mei kreeg Helleputte uit drie dekanaten van zijn kiesarrondissement (Tongeren-Maaseik) het verzoek vanwege de gezamenlijke geestelijkheid, deken op kop, om het programma van het Vlaams Verbond te ondertekenen²⁵. Op 12 juni zou er te Hasselt zelfs een bijeenkomst plaats vinden van Vlaamsgezinde priesters, zo'n honderd in getal²⁶. Deken Theunissen van Tongeren, die „in betrekking bleef met de voornaamste kopstukken om de richting goed te houden”, was één van de leidende geestelijken²⁷.

Controverse over de legerkwestie

Maar ook de tegenstanders van de Vlaamse Bond en de half-overtuigden zochten hun voordeel te halen uit de brief van de bisschop. Zij interpreteerden het zog. voorbehoud van Rutten inzake de legerbepaling als een afwijzing van de Vlaamse eenheden. Die uitleg werd door de flaminganten bestreden: voor hen onderstreepten de woorden van Rutten alleen het loyaliteitskarakter van het minimumprogramma.

Bestendig afgevaardigde Moors, geneesheer te Maaseik, behorend tot de tweetalige politieke elite, was van oordeel dat het programma van het Vlaams Verbond alleen kon bijgetreden worden „binnen de palen door Rutten aangegeven”. Hij was één van de eersten om de toetredingslijsten van de Katholieke Vlaamse Bond te ondertekenen met dit voorbehoud (weigeren zou hem veel prestigeverlies hebben gekost). Volgens hem zouden vrijwel alle intellectuelen daar ook zo over denken, wat dan wel duidelijk overdreven was, aangezien hij zelf toegaf dat de geestelijkheid en de dekens tot dan toe zonder voorbehoud hadden getekend²⁸.

24. Helleputte aan Moors, 12 april; Moors aan Helleputte, 14 april en opnieuw z.d. (met in bijlage: toelating van de militaire gouverneur voor een vergadering te Maaseik, 14 april 1919); PSH 196.

25. De geestelijkheid van het dekanat Bree (28 april), Hamont (13 mei) en Mechelen-aan-de-Maas (14 mei 1919). Ook het K.V.V. Bree vroeg bij monde van zijn voorzitter, burgemeester Martens, op 6 mei om toetreding. Helleputte antwoordde met een positieve brief aan de geestelijkheid van Bree en stuurde aan de rest een kopie van dat schrijven. Hij vond trouwens dat de wervingscampagne volledig ordeloos verliep. Al deze documenten in PSH 196.

26. Theunissen aan Helleputte, 24 juni 1919; PSH 196. „Vastberadenheid en zeer veel goede wil om eenparig en onverdeeld te strijden te gaan waren de hoofdgevoelens”.

27. Zie briefwisseling Theunissen, april-augustus 1919; PSH 196, 490 en 472.

28. Moors aan Helleputte, 14 april 1919; PSH 196.

Deken Theunissen zag geen tegenspraak tussen de verklaring van Rutten en het integrale Vlaams programma. Zeer klaar blijkt dat uit een reeks suggesties voor een redevoering die Helleputte te Maaseik zou uitspreken. „De brief van Mgr. Rutten – dat was een van de punten die Helleputte moest ontwikkelen – zal voor ons Limburgers de veilige wegwijzer zijn die ons tot de haven van de zege brengt. Wat een eer voor ons. Hij is onze opperbevelhebber”. Zonder schroom voegt hij eraan toe: „Ook een woord zegen van indeling in Franse en Vlaamse regimenten a) dat is ons recht, de enige rechtvaardige en verstandige oplossing b) alle volkeren onder de oorlog werden in hun taal aangevoerd... waarom wij niet?... zeggen wat gij in Den Haver daar voor deed”. Helleputte sprak op 21 april te Maaseik volgens de wensen van Theunissen en oogstte met zijn passage over de legerkwestie een groot succes²⁹.

Ook in de Boerenbond van Leuven kwam het zog. voorbehoud van Rutten ter sprake. De Vlaamse katholieke landbouwersorganisatie, die zich onder stuw van Helleputte in 1919 uitsprak voor de politieke standenvertegenwoordiging, was zich ook gaan bezighouden met de redactie van een politiek programma. Het ontwerp bevatte, onder punt drie, de „volkomen gelijkstelling, in rechte en in feite, der beide landstalen inzake onderwijs van hoog tot laag, bestuur, gerecht en leger”. De Hoofdraad besloot op 30 mei dat „gelijkstelling der beide landstalen moet worden verstaan in de zin daaraan gehecht door Mgr. Rutten in zijn brief van 11 maart aan E. H. Broekx”, aldus de notulen. In het definitief programma, dat op 9 juni door de Algemene Vergadering werd bekrachtigd, bleek dat daarmee alleen de legerkwestie werd geïsoleerd³⁰.

Tot de Hoofdraad van de Boerenbond behoorden naast voorzitter Helleputte nog andere prominente Limburgse figuren, o.a. deken Theunissen van Tongeren, deken Bernard van Maasmechelen, Broekx zelf, en ook Palmers en Ulens, resp. voorzitter en secretaris van de Hasseltse Associatie. Op de bewuste zitting waren Theunissen en Palmers afwezig. Waarom die toevoeging? De notulen zeggen: om misverstand te vermijden. Dat is een eigenaardige uitleg voor een toevoeging die zelf aanleiding gaf tot misverstanden, maar toch was het een zinvolle verklaring. Verschillende leden van de Hoofdraad, en niet de minst belangrijke, zouden een afwijzing van de Vlaamse eenheden nooit hebben aanvaard. Voor-

29. Theunissen aan Helleputte, ontvangen 20 april 1919; PSH 490. Over de rede van Helleputte op Paasmaandag schrijft *De Standaard* beeldend: „Zich min of meer op politiek gebied plaatsende, vatte de redenaar zijn programma in drie woorden samen: katholiek, volksgezind en Vlaams. De eerste twee punten droegen natuurlijk ieders goedkeuring mede, maar een waren geestdrift deden zij toch niet ontstaan, doch toen hij echter het derde punt aanraakte en het woord „Vlaams” zijn mond ontviel, liep er als een rilling door de zaal. Spontaan, zonder afspraak, uit het hart opwellende, dreunde de zaal van het geroep, en later toen nog eens gesproken werd van soldaten, die in eigen taal moeten gedruild worden, scheen aan de toejuichingen geen einde te komen” (23 april 1919).

30. Verslagboek van de Hoofdraad, 30 mei 1919; Archief van de Documentatiedienst van de Belgische Boerenbond. BELGISCHE BOERENBOND, *Dienstjaar 1919*, Leuven 1920, p. 28-29.

zitter Helleputte bekende te behoren tot „diegenen die reeds nu overtuigd zijn dat de indeling van 't leger in regimenten waar onze jongens in de taal van hun streek gedruild worden de enige doelmatige oplossing is van de taalkwestie in 't krijgswezen"³¹; een maand tevoren had hij die opvatting te Maaseik verdedigd. Met de verwijzing naar de Vlaamsgezinde en tegelijk vaderlandse brief van Rutten beoogden Helleputte en zijn medestanders dan ook geenszins een afzwakking van het Vlaams minimumprogramma, maar wensten zij alleen hun loyaliteit tegenover de Belgische staat te onderstrepen. Dat belet niet dat ook Palmers en co. zich met andere intenties achter die toevoeging konden verschuilen en deze dus het karakter kreeg van een compromisformule.

Zelfs in Turnhout deed het „voorbehoud van Rutten" de ronde. Eind mei – begin juni werd daar gewerkt aan de oprichting van een Katholiek Vlaams Verbond, naar het voorbeeld van andere gewesten. Met het oog op de stichtingsvergadering werd aan alle bestaande verenigingen een oproep tot toetreding gezonden, zelfs aan de Katholieke Kring „Amicitia", die de franssprekende aristocratie groepeerde. Die beweerde met een onschuldig gezicht dat hij wilde toetreden met het „voorbehoud van Rutten" en maakte bezwaar tegen de aansluiting bij het neutrale Algemeen Vlaams Verbond. Uit de context moeten we hier wel besluiten dat de Kring het programma niet aanvaardde, wat trouwens te verwachten was. De conservatieven van Turnhout beriepen zich trouwens niet alleen op bisschop Rutten, maar ook op een verklaring van het liberale Mechelse kamerlid Lamborelle, dat het programma van het Vlaams Verbond slechts een ontwerp was³².

Om de betekenis van deze controversie duidelijk te maken, passen hier enkele meer algemene beschouwingen. Al in december 1918 hadden de Franstalige bladen uit de hoofdstad het Vlaams Verbond en zijn minimumprogramma als een staatsgevaarlijk initiatief bestempeld en zij hadden sindsdien niet nagelaten zijn aanhangers als neo-activisten te brandmerken. Dat was niet alleen maar stemmingmakerij, want het programma van het Vlaams Verbond was in de Belgische context na de wapenstilstand ongetwijfeld radicaal en agressief³³. Maar wat de tegenstanders zo mogelijk nog meer verontrustte dan de positieve bepalingen, waren de naar hun mening onuitgesproken doelstellingen. Zij waren minder bang voor het minimum, dan wel voor het verborgen maximum. En in zijn nogal lapidaire formulering bevatte het minimumprogramma inderdaad geen verwerping van het activistische streven en sloot het de scheiding niet uit. Dat mag dan al in de gedachten van de opstellers het geval zijn geweest, het was zeker niet evident voor de buitenstaander³⁴.

De meest omstreden bepaling in dat opzicht was die over het leger, omdat ze onmiddellijk het beeld van de scheiding opriep. Ook in onverdacht flamin-gantische kring lokte ze discussie uit. Zo werd op 11 mei 1919 het Katholiek Vlaams Verbond van Sint-Niklaas opgericht, maar dan slechts na ernstige bespreking van de legerkwestie³⁵. En het Katholiek Vlaams Gouwverbond van West-Vlaanderen, waarvan Gustaaf Sap voorzitter was, sprak de wens uit – het was toen in onderhandeling zowel met de frontpartij als met de Katholieke Associaties – dat de bepaling over het leger zo zou worden veranderd of aangevuld dat niet langer de indruk kon gewekt worden dat het Vlaams Verbond twee legers wilde³⁶. De meest opvallende verklaring kwam echter van August Vermeylen, voorzitter van de Vlaamse Studiekring te Brussel, die zich uit het Vlaams Verbond terugtrok, omdat hij zich met de eis van Vlaamse en Waalse eenheden niet kon verenigen. „Om de gewenste uitslag te verkrijgen – zo voerde Vermeylen aan – zou de indeling op grote eenheden – divisies – moeten toegepast worden: dan gaan we in korte tijd, willens of niet, – en geen verklaring van vaderlandse beginselen zal daar iets aan veranderen, – regelrecht naar het naast elkaar bestaan van een Vlaams en een Waals leger, en niets ware beter geschikt, om het beeld van een werkelijke scheuring van België in twee nationaliteiten aan alle geesten op te dringen"³⁷. Mgr. Rutten had zich ontvankelijk getoond voor de kritiek op de legerbepaling, maar hij was niet zo ver gegaan als Vermeylen, hij had zich alleen onbevoegd verklaard, zonder de Vlaamse eenheden uit te sluiten.

Op 28 juni publiceerde Van Cauwelaert in *De Standaard* een artikel over de legerkwestie onder de titel „Het Minimum Programma en het voorbehoud van Mgr. Rutten". De directe aanleiding daartoe waren de gebeurtenissen in Turnhout, maar het lijdt geen twijfel dat Van Cauwelaert orde op zaken wilde stellen na de kritiek die ook Vermeylen had geformuleerd. Na woordelijk herinnerd te hebben aan de passage over de legerkwestie uit de brief van Rutten, verklaarde Van Cauwelaert dat wie de woorden in hun kader plaatste zich er niet achter kon verschuilen om het Vlaams programma af te wijzen. De omzichtigheid van de bisschop noemde hij begrijpelijk, zeker op 11 maart, vóór de demobilisatie, die intussen de ogen van Vlaanderen had geopend voor de wantoestanden in het leger. Maar men kon uit de woorden van Rutten geen argumenten putten om het bestaan

en Vlaams Front (zelfbestuur). Van Cauwelaert wenste met het Verbond alle Vlaamse krachten te mobiliseren en sloot de fronters niet uit (wel de activisten). De stellers van het manifest van december 1918 hadden trouwens geschreven dat zij verscheidenheid omtrent doel en middelen onvermijdelijk achtten en zelfs wenselijk voor de Vlaamse gedachte, „waarvan de ontwikkeling nog niet tot stilstand behoeft te worden gebracht", wat een verwijzing was naar het zelfbestuur. De onduidelijkheid van het minimumprogramma op dat punt is zeer waarschijnlijk niet het gevolg van achteloosheid, wel van een bewuste politiek.

35. H. Verwilghen aan Van Cauwelaert, 12 mei 1919; PVC.

36. Gouwverbond aan Vlaams Verbond, 11 mei 1919; PVC, Dossier A.V.V.

37. Vermeylen aan Van Cauwelaert, 16 juni 1919; geciteerd in E. GERARD, *August Vermeylen en het Vlaams Verbond*, kol. 143.

31. Helleputte aan de geestelijkheid van Bree, 5 mei 1919; PSH 196.

32. A. Dierckx aan Van Cauwelaert, 21 mei; K. Claesen aan Van Cauwelaert, 10 juni 1919; PVC.

33. Men herleze hier de beschouwingen van C. H. HOEJER, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*, Brussel 1969, pp. 15 e.v.

34. Men moet de maanden na de wapenstilstand niet met anachronistische maatstaven beoordelen. Er bestond toen nog geen duidelijke scheiding tussen Vlaams Verbond

de tweetalige en feitelijk verfranste stelsel te verdedigen, terwijl de ondertoon wel duidelijk was en liet uitschijnen dat de Vlaamse eenheden de enige uitweg waren. Van Cauwelaert besloot dat het voorbehoud geen waarde meer had en niet langer kon aanvaard worden bij eventuele toetreding.

Van Cauwelaert gaf zich wel rekenschap van de onenigheid rond de legerbepaling en in een poging om die te verdoezelen schreef hij over de Vlaamse en Waalse eenheden: „Anderen spreken van regionale indeling, anderen nog van Vlaamse en Waalse regimenten. Om het even. De bewoording der formule doet weinig ter zake, maar aan het beginsel dat onze Vlaamse jongens in hun taal moeten worden onderrecht, voorgelicht en aangevoerd kan niet worden getornd”. Om het even? Misschien voor de propagandist te velde, zeker niet voor Van Cauwelaert, die beter dan wie ook wist welke lading de vlag dekte. Door bewust verwarring te stichten probeerde hij de consensus rond het Vlaams Verbond te vrijwaren met de elastische formule: onderrichting en aanvoering in eigen taal. Misschien was dit één van de onvolkomenheden van het minimumprogramma: was het een principieelverklaring of een concreet eisenprogramma? ³⁸

De kiesstrijd

Sedert de wapenstilstand heerste er een omzeggens bestendige electorale sfeer, die in het teken stond van het zuiver algemeen stemrecht. Maar halverwege 1919 trad de machtsstrijd om de samenstelling van de kandidatenlijsten in een beslissende fase. Overal in Vlaanderen stonden de oude Associaties onder zware druk van de Katholieke Vlaamse Verbonden, die in de meeste gevallen ook de eisen van de christelijke arbeiders ondersteunden, waardoor de polarisatie in de katholieke partij nog werd versterkt. Bij de katholieke volksgezinden leefde, nogal euforisch, de overtuiging dat een vernieuwing van het politieke leven was aangebroken en de rol van de Associaties was uitgespeeld. Maar één voor één rezen die weer op, gedreven door de drang naar politiek zelfbehoud. Of met de woorden van de conservatieve leider Woeste: „On me croyait mort, mais j'étais décidé de rester debout” ³⁹.

Het scenario dat zich vanaf juni 1919 in Limburg afspeelde was verward, maar verschilde in zijn grote lijnen niet van de ontwikkeling in de andere Vlaamse arrondissementen: de Associaties moesten noodgedwongen belangrijke toegevingen doen aan de flamingantische en volksgezinde strekking, maar lokten hiermee een reactie uit van de nationalistische vleu-

gel ⁴⁰, die zich van de Associatie distancieerde en eigen lijsten indiende.

Op drie punten nochtans vertoonde de provincie eigen accenten. Voor Limburg was het typisch dat er geen ernstige aanspraken waren vanwege de arbeidersbeweging. Het is duidelijk waarom: ze bestond er tot 1914 nog nauwelijks en was er nog verweven in het geheel van de christelijke „maatschappelijke werken” ⁴¹. Ze had buiten Tongeren ook nog nergens de zweep van de socialistische concurrentie gevoeld ⁴². Er bleef dan binnen de katholieke partij zoveel te meer ruimte voor een emanciperend optreden van „volksgezinde” flamingantische intellectuelen en kleine burgers.

Er waren, ten tweede, ook weinig sporen van het Vlaamse Front, hoewel dit niet geheel afwezig was en meer bepaald in Tongeren van zich liet spreken. Het strijdend karakter van de Vlaamse Bond was daarvoor gedeeltelijk verantwoordelijk.

En tenslotte, het is niet overbodig dat te herhalen, was er de uitgesproken steun van Mgr. Rutten voor de Katholieke Vlaamse Bond. We kunnen hier nog wijzen op twee gebeurtenissen. Op de synodale vergadering van mei 1919 verdedigde Rutten voor de Vlaamse en Waalse dekens van zijn bisdom het Vlaams minimumprogramma. Hij deed dat opnieuw tijdens de algemene priesterretraite van september met de parlementsverkiezingen van 16 november 1919 in zicht. Vooral de laatste rede zou in fransgezinde kringen veel kwaad bloed zetten ⁴³.

De Vlaamse Bond was van meet af aan een politieke groepering, maar het is niet gemakkelijk om op exacte wijze zijn positie in de katholieke partij te bepalen ⁴⁴. Deze was al voor de oorlog een ingewikkeld geheel van rivaliserende groeperingen geworden maar met een preëminentie voor de Associatie, die de leiding van de kiescampagne in handen hield. Nu echter leek de katholieke partij nog nauwelijks een duidelijk aanwijsbare structuur te bezitten. Atheneumleraar Van de Weerd, medestichter, had op 24 februari 1919, al zo vroeg, verklaard „dat de Katholieke Vlaamse Bond de katholieke partij van Limburg wordt” en dus kandidaten zou stellen bij de verkiezingen. Dat is een belangrijk getuigenis, zonet voor de reële politieke verhoudingen, dan toch voor de verwachtingen van de flamingantische en volksgezinde vleugel. Ook deken Theunissen bevestigde dat de Bond een Vlaamse kiesvereniging zou zijn, hoewel zijn doel ook ruimer was, nl. in *bestendige*

40. Met de nationalistische vleugel bedoelen we de aanhangers van het Belgisch nationalisme, dat tijdens en vooral na de oorlog een duidelijke opleving kende. Het ging gepaard met een anti-democratische en ook anti-flamingantische houding.

41. G. VOLTS, *Het ontstaan van de maatschappelijke werken in Limburg in het kader van het sociaal-economisch gebeuren van de 19e eeuw*, Hasselt z.d.

42. W. MASSIN, *De opkomst van het socialisme in Limburg 1890-1914*, Diest 1975.

43. Theunissen aan Helleputte, 15 mei 1919; PSH 196. Voor de rede tijdens de priesterretraite: R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse beweging*, Leuven 1975, p. 207 e.v.

44. Zie hierover ook de interessante beschouwingen van A. W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse beweging van 1914 tot 1940*, Hasselt 1975, pp. 152-153.

38. Het Vlaams-Belgisch Verbond had tijdens de oorlog een zeer radicaal standpunt ingenomen: Vlaamse en Waalse divisies (*De indeeling van de Belgische weermacht. Verslag uitgebracht door de legercommissie van het Vlaams-Belgisch Verbond*, Den Haag 1918). De gematigde conservatief Albéric Ruzette, minister, kon zich achter de gewestelijke indeling plaatsen, omdat hij Vlaanderen als een tweetalig gewest beschouwde. Minister Van de Vyvere zou er nog in 1921 op wijzen dat het Vlaams programma wel eenheden voorzag, maar niet noodzakelijk regimenten (Van de Vyvere aan Pouillet, 24 aug. 1921; PP 158).

39. Ch. WOESTE, *Mémoires*, III.

voeling te blijven met het volk in gemeente, kanton en provincie⁴⁵.

De uitgesproken politieke pretenties van de Bond verklaren de ongerustheid van de politieke elite, die niet aarzelde het probleem aan de bisschop voor te leggen in de hoop een confrontatie te vermijden. Daarop maakte Rutten een allusie in zijn brief van 11 maart.

Hoe moest dan de verhouding tussen Bond en Associatie worden geregeld? In het arrondissement Tongeren-Maaseik waren de dekens begin mei volgende opvatting toegedaan: de leden van de Vlaamse Bond worden lid van de Associatie en maken daar gebruik van hun macht om hun gedachten door de kandidaten te doen bijtreden en ook om kandidaten van hun keus te doen zegepralen. De Bond zou buiten de Associatie zijn volle zelfstandigheid bewaren. „Dat is natuurlijk het stelsel dat de minste tegenkanting zal ontmoeten, daar kan niets tegen gezegd worden”, was het oordeel van Helleputte. Zelf was hij voorstander van een brede federale inrichting van de katholieke partij en was hij van mening dat het niet moeilijk zou zijn zowel te Tongeren als te Hasselt een rechtstreekse vertegenwoordiger van de Vlaamse Bond te hebben⁴⁶.

Deken Theunissen deed einde juni een gewijzigd voorstel, vertrekkend van de vaststelling dat de Associatie geen tijd meer had om zich stevig in te richten. Voorlopig zou men de afdelingen van de Vlaamse Bond als plaatselijke afdelingen van de Associatie kunnen beschouwen en hun het recht geven om mee te stemmen bij het aanduiden van de kandidaten, „mits verplichting van na de uitspraak voor die kandidaten te werken en te stemmen en alle tegenkandidatuur te bestrijden”. Daarmee, dacht hij, zou de eensgezindheid onder de katholieken worden gevrijwaard⁴⁷.

Wij weten niet welke eisen de Vlaamse Bond zelf heeft laten gelden. Wel was er op 19 juni een belangrijke vergadering, waarop een motie betreffende de verkiezingen werd goedgekeurd. De tekst ervan, typisch voor gelijkaardige moties elders in Vlaanderen, luidde als volgt: „De Katholieke Vlaamse Bond zal in geen geval kandidaten steunen: a) die de Vlaamse taal niet volkomen machtig zijn, het minimumprogramma niet aankleven en niet verklaren dit programma in alle omstandigheden voor te staan; b) die zich aansloten bij verenigingen, wier doel bestaat in bevordering van vreemde invloed”. De laatste zinsnede doelde op de *Amitiés Françaises*, die omstreeks die tijd bij de fransgezinde burgerij betrekkelijk veel succes kenden, maar we weten niet welke figuren geïsoleerd werden. Het probleem van de verhouding tussen Bond en Associatie was hiermee geëenzins opgelost.

Met de bijeenkomst van 19 juni werd ook de stichtingsperiode van de Bond afgesloten. Naast de verkiezing van een definitief bestuur (Van Caenegem werd als voorzitter bevestigd) werd er ook een in-

ventaris opgemaakt van de werking en de inrichting. Daaruit bleek dat de Bond vooral goed ingeplant was in de Kempen, de inrichting in de streek van Tongeren nog wat te wensen overliet, maar de Maasstreek met moeilijkheden had af te rekenen⁴⁸.

Hoe reageerden de Associaties van Tongeren en Hasselt? De laatste bleek meest initiatief te ontplooiën. Palmers, de voorzitter, was zoals gezegd al begin maart naar de bisschop gestapt en had er het nogal onthutsende antwoord gekregen: neem het programma van de Vlaamse Bond aan, dan zijn er geen problemen. Einde mei stelde de Associatie van Hasselt dan een ontwerp van programma op, dat waarschijnlijk elastisch genoeg was om alle katholieke krachten te verzamelen. Wij kennen de tekst ervan niet, maar wel het nogal vage oordeel van Rutten, aan wie hij was voorgelegd: „Met groot genoegen, zo schrijft de bisschop, heb ik 't ontwerp gelezen (...) Het bevat een volledig programma van werking en verklaart zich aan te sluiten bij mijn brief, 11-3-19, voor wat de Vlaamse belangen aangaat. Het Katholiek Vlaams Verbond zal dus deel uitmaken van de Katholieke Associatie en al de krachten zullen zich verenigen en samenwerken om de zedelijke, geestelijke en stoffelijke belangen van ons volk te behartigen en te ontwikkelen”. De brief werd met de goedkeuring van de bisschop aan alle politieke vertegenwoordigers van Limburg bezorgd⁴⁹.

Wat er dan woordelijk in het Vlaamse luik van het programma stond, weten we dus niet, maar Palmers was te optimistisch over de gang van zaken, om ons te laten geloven dat het programma van de Vlaamse Bond onverkort was aangenomen. Om maar te zwijgen van de reactie van Theunissen: „De Associaties hebben *zonder voorbehoud, zonder omwegen, zonder voorwaarden* ons Vlaams programma aan te nemen of men zal nooit met hen willen onderhandelen (aan te nemen *ten minste* in mate der brief van Mgr. Rutten)”. Naar zijn commentaar te oordelen heerste er in elk geval grote verwarring. Waarschijnlijk moet de motie van de Vlaamse Bond van 19 juni, waarin de aanvaarding van het minimumprogramma als voorwaarde voor steun aan de kandidaten werd gesteld, als een reactie op het programma van de Associatie beschouwd worden⁵⁰.

48. Voor de vergadering van 19 juni: *De Standaard*, 22 juni 1919; Theunissen aan Helleputte, 24 juni 1919; PSH 196.

Het bestuur was als volgt samengesteld: J. Van Caenegem, voorzitter; L. Spaas en C. Van Slype, ondervoorzitters; J. Gruyters en R. Duvivier, secretarissen; E. Leën, penningmeester; leden: Smeets (Zolder), Martens (Bree), Timmermans (Borgloon), Merris (Maaseik), Sauwen (Lanklaar), Poelmans (Overpelt), Van Oostveldt (Peer), Mensing (Zichem), Peeters (Tongeren), Jorissen (Loxbergen).

49. Rutten aan de Katholieke Associatie van Hasselt, 3 juni 1919; afschrift in PSH 196. De brief eindigde als volgt: „De toestand wordt bedenkelijk en de beslissing door de regering in de Kamers voorgestaan (na de Vlaamse interpellatie, n.v.d.a.) zal de zaak nog gevaarlijker maken en aangezien vele Vlamingen door de rechtsmiskennening gekrenkt, met meer drift hun eisen willen opdringen. Trachten we met alle middelen recht te bekomen want dit is de enige weg om een noodlottige scheuring in 't land te vermijden”.

50. Palmers aan Helleputte, 12 juni; Theunissen aan Helleputte, 24 juni 1919; PSH 196.

45. Van de Weerd aan Van Cauwelaert, 24 febr. 1919; PVC. Theunissen aan Helleputte, ontvangen 20 april 1919; PSH 490.

46. Broekx aan Helleputte, 2 mei; Helleputte aan Broekx, 9 mei 1919; PSH 196.

47. Theunissen aan Helleputte, 24 juni 1919; PSH 196.

... in Hasselt

Bekijken we nu het verder verloop in het arrondissement Hasselt⁵¹. In juli kwam het daar toch tot een akkoord: de Associatie⁵² deed verregaande toegevingen aan de Vlaamse Bond, zij nam het minimumprogramma aan met het zog. voorbehoud van Rutten en gaf aan de leden van de Bond stemrecht op de poll⁵³. Door enkele notoire katholieken van Sint-Truiden werd echter tegen dit akkoord protest aangekend: zij eisten vrijheid voor de huisvader, afwijzing van elke verdeling enz. In augustus werd dan door de Associatie de volgorde van de kantons op de kandidatenlijst vastgelegd. Voor de Kamer: 1. Herkede-Stad, 2. Beringen, 3. Sint-Truiden; voor de Senaat: 1. Hasselt, 2. Sint-Truiden. De definitieve samenstelling van de lijst liet echter lang op zich wachten, omdat in Sint-Truiden het verzet vaste vorm aannam. Een nationalistische groep, geleid door graaf E. de Meeus, burgemeester van Kerkom en provincieraadslid, trok zich begin september openlijk terug uit de kantonale Associatie, nadat die de flamingant Blavier had voorgedragen als kandidaat en een nationalistische motie had afgewezen. Het manifest van 14 september, ondertekend door de „groep van XX”, bekrachtigde de scheuring. Pogingen tot onderhandelen vanwege de Associatie en de Vlaamse Bond strandden, zelfs na het ontslag van Blavier⁵⁴, op de ontoegeeflijkheid van de nationalistische, die vastbesloten waren het kiezerspubliek voor een duidelijke keuze te stellen. „Nous croyons – zei de Meeus – qu'il faut provoquer une réaction, et nous croyons, mes amis et moi, que cette réaction sera salutaire”⁵⁵.

De lijst van de Associatie zag er tenslotte als volgt uit: 1. Jan Ramaekers, uittredend, 2. de voorzitter van de Vlaamse Bond, Jules Van Caenegem⁵⁶, 3. een zekere Vygen, veearts. Die van de nationalistische groep werd aangevoerd door graaf de Meeus, gevolgd door Roelants, schepen te Hasselt en provincieraadslid, één van de rari nantes die in de tussenoorlogse periode als Vlaming actief bleven in de Federatie van Kringen. Op de derde plaats stond een zekere Waueters, voorgesteld als werkman.

De katholieken haalden 58,70 % van de stemmen en behaalden met Ramaekers en Van Caenegem twee zetels. De „nationalen” evenaarden met 17,14 % de liberalen, naar wie echter de derde zetel ging. De piek van de nationalistische lijst lag in

51. We steunen op de kieskronieken van *De Standaard* en *La Libre Belgique*.

52. Officieel heette de kiesvereniging: Verbond der Kantonale Katholieke Verenigingen.

53. De termen van dit akkoord kennen we niet.

54. Een overzicht van de onderhandelingen in de circulaire van de Associatie van 10 nov. 1919; PSH 168.

55. Blavier zou in 1921 wel worden verkozen tot volksvertegenwoordiger.

56. Van Caenegem werd pas op het laatste ogenblik voorgesteld. De twee kandidaten in strijd voor deze plaats, nl. notaris en uittredend kamerlid Ooms en geneesheer Clerckx (toekomstig kamerlid), hadden zich beiden teruggetrokken om het bestuur van de Associatie de gelgenheid te geven uit de impasse te geraken die door de oppositie te Sint-Truiden was geschapen. Toen de nationalistische echter niet te verleiden waren met een tweede plaats voor Sint-Truiden, ging deze naar Van Caenegem, die aanvankelijk slechts als suppleant voor Beringen was voorgedragen.

Sint-Truiden met 21,28 % tegen 48,43 % voor de katholieken.

... en in Tongeren

In het arrondissement Tongeren-Maaseik kenden de gebeurtenissen eenzelfde verloop⁵⁷, maar hier moest er rekening gehouden worden met een frontergroep. In augustus was er sprake van dat het Vlaamse Front een aparte lijst zou indienen. Daarop onderhandelde Leo Spaas, geneesheer te Munsterbilzen en één van de hoofdfiguren van de Vlaamse Bond, met Adiel Debeuckelaere om een apart optreden van het Front te vermijden. Dat was zeer tegen de zin van Helleputte en ook van deken Theunissen, die liever elk contact met de frontpartij hadden vermeden. Maar volgens Spaas, die zelf een kandidatuur weigerde⁵⁸, hadden verschillende leden bedreigd de Bond te verlaten als er niet werd onderhandeld. Die besprekingen leidden tot volgende overeenkomst: het Front beloofde niet op te komen als de ganse lijst Vlaamsgezind zou zijn en als de gewezen frontofficier Frans Theelen, hoewel geen fronter, een verkiesbare plaats zou bekleden. De Vlaamse Bond stelde daarop aan de Katholieke Associatie deze lijst voor: 1. Helleputte, die als Vlaamsgezinde door de Associatie zou worden voorgedragen; 2. Theelen, die als kandidaat van de Vlaamse Bond zou optreden; 3. een kandidaat van de christelijke arbeiders; en tenslotte 4. de uittredende volksvertegenwoordiger Gielen. De Bond sprak ook de wens uit dat de derde uittredende volksvertegenwoordiger de Schaetzen bij zijn besluit zou blijven en van elke kandidatuur zou afzien⁵⁹.

De invloed van het politieke establishment bleek van meer gewicht dan verwacht. Op 19 oktober werd door de afgevaardigden van de Associatie het minimumprogramma verplicht gesteld, maar slechts met 102 tegen 56 stemmen. Helleputte werd zoals verwacht zonder poll op de eerste plaats gehandhaafd, maar de poll wees Schaetzen, Gielen en Theelen aan respectievelijk als tweede, derde en vierde kandidaat.

Dat was niet voldoende om een nationalistische lijst te beletten, die waarschijnlijk omwille van de lijstverbinding met Hasselt werd ingediend. Ze werd aangevoerd door advocaat Collée, waardoor meteen de steun van *De Postrijder*, het Tongerse weekblad dat eigendom was van de familie Collée, verzekerd was.

De katholieke lijst haalde hier 62,02 % van de stemmen en drie zetels. Veelbetekenend was de verkiezing van Theelen, die met voorkeurstemmen zowel Schaetzen als Helleputte voorbijstak. De nationalen haalden slechts 8,03 % met in de kantons Tongeren en Zichen-Zussen-Bolder respectievelijk 14,40 en 13,62 % tegen 39,49 en 37,56 % voor de katholieken. De vierde zetel ging naar de liberalen.

*
* *

57. Zie de kieskronieken in *De Standaard* en *La Libre Belgique* en de verzameling knipsels in PSH 167.

58. Spaas aan Van Cauwelaert, 18 juli 1919; PVC.

59. Theunissen aan Helleputte, 30 aug.; PSH 474. Spaas aan Helleputte, ontvangen 12 sept. 1919; PSH 123.

Limburg was de enige provincie waar de katholieken, die globaal genomen een zware nederlaag leden, met vijf kamerleden op zeven hun posities handhaafden. Mgr. Rutten liet niet na dat op te merken aan kardinaal Mercier en schreef het succes van de katholieke partij in Limburg toe aan de Katholieke Vlaamse Bond. Hij roemde er zich op dat hij door zijn steun aan de Vlaamse Bond het doordringen van de neutraliteit en van het socialisme in zijn bisdom had blet⁶⁰.

De flaminganten konden zeker tevreden zijn. Naast staatsminister Helleputte en de minder opvallende Ramaekers konden zij nu rekenen op twee nieuwe en uitgesproken Vlaamsgezinden: Van Caenegem en Theelen. Alleen Schaetzen bleef op Vlaams gebied een kleurloze en zelfs remmende kracht. Men kan echter niet voorbijgaan aan de vrij hoge score van de nationalen, die op het nippertje een zetel misten. Het behoud van haar posities had de officiële katholieke lijst waarschijnlijk te danken aan een hoog stemmen-

overschot bij de vorige verkiezingen, stemmenoverschot dat nu door de fransgezinden werd afgeroomd. De nationalen zouden zich nog enkele jaren als afzonderlijke politieke groepering onder de naam Union Catholique handhaven, maar vanaf 1925 terugkeren naar de oude schaapsstal.

De verkiezingen van 16 november 1919 betekenden een eerste stap in de vervlaamsing van de katholieke partij, die in de volgende jaren een grondige vernieuwing zou doormaken: in 1921 zou de Associatie in de twee arrondissementen worden opgedoekt en vervangen door een federatie van de arbeiders-, boeren- en middenstandsorganisaties. In dat vernieuwingsproces zou de Katholieke Vlaamse Bond als verzamelplaats van de katholieke volksgezinden een belangrijke rol spelen. En het is in dat verband niet verwonderlijk dat de twee Vlaamsgezinde kandidaten van 1919, Van Caenegem en Theelen, vanaf 1921 als kandidaten van de christelijke arbeiders zouden voorgedragen worden.

60. R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse beweging*, p. 209 e.v. Daar ook over het conflict van Rutten met Mercier wegens zijn steun aan de Vlaamse beweging.

Leuven

Emmanuel GERARD
Aspirant N.F.W.O.